

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЦІННИХ ФОРМ ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ ПРЕФІКСОМ ПРЕ-: ВІДОБРАЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНИХ СМИСЛІВ

У статті розглянуто особливості функціонування оцінних форм прикметників української мови із префіксом пре- в різних видах дискурсу. Аналізується прагматичний, насамперед аксіологічний, заряд таких форм.

Ключові слова: префікс, дискурс, прагматичний заряд, оцінна форма, прикметник української мови.

Рязанцева Д.В. Функционирование оценочных форм прилагательных с префиксом пре-: отображение аксиологических смыслов. *В статье рассмотрены особенности функционирования оценочных форм прилагательных украинского языка с префиксом пре- в разных видах дискурса. Анализируется прагматический, в первую очередь, аксиологический, заряд таких форм.*

Ключевые слова: префикс, дискурс, прагматический заряд, оценочная форма, прилагательное украинского языка.

Riazantseva D.V. Functioning of the evaluative forms of the adjectives with the prefix pre-: display of the axiological meanings. *The article describes features of functioning of the evaluative forms of adjectives of Ukrainian language with prefix pre- in different types of discourse. Pragmatic potential, primarily axiological one of such forms is analyzed.*

Keywords: prefix, discourse, pragmatic potential, evaluative form, adjective of the Ukrainian language.

Мовні засоби вираження оцінки здавна привертають увагу вчених. Їх систематизація в українській мові дала змогу надати оцінці статус лінгвістичної категорії, що виражається одиницями всіх мовних рівнів. Лінгвістичні дослідження другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (праці Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, О. Бондарка, В. Виноградова, І. Вихованця, О. Вольф, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, Г. Золотової, Т. Космеди, О. Кубрякової, О. Ремчукової, О. Халіман, Л. Щерби, Р. Якобсона та ін.) скеровані на функціональне вивчення категорії оцінки в аспекті тлумачення закономірностей уживання мовних одиниць відповідно до конкретних (оцінних) цілей мовця. Оцінка у названих дослідженнях характеризується як прагматична, дискурсивно зорієнтована категорія, а оцінні засоби – як носії прагматичного значення в комунікативному процесі.

Антропоцентричний напрям сучасних лінгвістичних досліджень та відсутність завершеної репрезентації категорії оцінки викликає необхідність продовження розробки пов'язаних із нею проблем. Майже не вивченою проблемою у прагмалінгвістичному аспекті є природа значення оцінки, що виражається словами різних частин мови, а також функції граматичних одиниць як засобів вираження оцінних значень з урахуванням їх прагматичних характеристик. Саме ці чинники зумовлюють актуальність дослідження.

На думку Ш. Баллі, усі категорії оцінних слів походять від прикметника [1: 271]. Дослідники також зауважують, що оцінність «є первинною семіологічною функцією прикметника як частини мови, її частиномовної

специфіки, що відрізняє прикметник від інших частин мови» [9: 275]. Хоча ад'єктив посідає центральне місце в системі засобів вираження оцінки, оцінка семантика прикметників належить до маловивченого аспекту аксіологічних досліджень.

Мета цієї наукової розвідки – описати функціонування оцінних форм прикметників із префіксом *пре-*, проаналізувати особливості вираження ними низки прагматичних значень. Базою дослідження стали теоретичні праці М. Іщук, Т. Космеди, Л. Семененко та ін., а також академічні граматики української мови.

Розглянемо функціонування ад'єктивних лексем із семантикою надмірної кількості / інтенсивності ознаки, що вносить у структуру значення прикметників префікс *пре-*, який актуалізує саме ці семи / грами. Власне прикметниковий префікс-модифікатор *пре-* – носій граматичного значення високого ступеня вияву кількісної ознаки, «у парадигму префіксальних значень надмірної ознаки він входить як початковий компонент її кількісної градації» [2: 116]. Значення похідних із названим префіксом дорівнює значенню словосполучень прислівників *дуже* і *надзвичайно* з мотивувальним прикметником, напр.: *пребагатий* – «*дуже багатий*», *прекумедний* – «*дуже кумедний*», *преблагополучний* – «*надзвичайно благополучний*», *предовженний* – «*надзвичайно довгий*» тощо.

Прикметники з префіксом *пре-* розподіляються між двома словотвірними підтипами: 1) деривати, що позначають високий ступінь вияву ознаки, названої мотивуючим прикметником, та емоційно-експресивну оцінку якості (позитивну чи негативну), напр.: *превеликий* – «*дуже великий*», *препоганий* – «*дуже поганий*» і ін. За цим підтипом утворено більшість прикметників із префіксом *пре-*; 2) деривати, що позначають надзвичайно високий ступінь вияву ознаки, названої словом, що мотивує безпосередньо прикметник, та емоційно-експресивну оцінку якості (позитивну чи негативну), напр.: *престрашений* – «*надзвичайно страшний*», *предовжезний* – «*надзвичайно довгий*» і под. Ця словотвірна модель характеризується низькою продуктивністю, що пояснюється обмеженнями словотвірного характеру – на посиленій вияву ознаки вказують суфікси *-енн-*, *-езн-*.

За спостереженням М. Іщук [3: 190-195], в одинадцятитомному Словнику української мови (1970-1980 рр.) зареєстровано понад 70 дериватив-ад'єктивів із префіксом *пре-*, причому 33 лексеми цей словник фіксує вперше (*пребідний*, *прегіркий*, *предобрий*, *предорогий*, *прелютий*, *препаршивий*, *преповажний*, *пречорний* тощо). На матеріалі художнього мовлення зазначена дослідниця збрала ще 39 лексем з означеним префіксом, не зафіксованих словниками, але вживаних у мові художніх творів: *пребезумний*, *преблагий*, *прескорбний*, *пречестний* (Т. Шевченко); *преважний* (М. Рильський); *превеличений*, *прелінівий*, *препростий*, *перозумний*, *пресухий*, *прехудий*, *престрашений* (Г.Ф. Квітка-Основ'яненко); *превічний*, *прежовтий*, *презолотий*, *прекислий*, *прекучерявий*, *пресиний*, *пречуткий* (Ю. Яновський); *прегордий*, *пренаївний* (І. Драч); *предавній* (Ю. Смолич); *презлючий* (О. Іваненко); *прекислючий* (Л. Глібов); *прелихий*, *пресвіжий* (Є. Гуцало); *прескверний* (А. Казка);

претерпкий (О. Гончар). Велику кількість нових ад'єктивів із префіксом *пре-* фіксують і сучасні словники, зокрема «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2002 р.), порівн.: *прешкетний* (В. Бобинський); *пренепокірний*, *пренепорочний* (І. Багрянний); *преловкий* (В. Бразилевський); *прехимерний*, *преглибокий* (С. Чарнецький); *прегладкий* (М. Рудницький); *преголубий* (Б. Лепкий); *прєбілий*, *прєсиній* (В. Коротич); *прєміцний* (В. Ткаченко); *прємоторошний* (В. Скуратівський); *прєзухвалий* (Ю. Андрухович); *прєбуїний* (А. Колісниченко); *прєгішний* (Г. Зленко); *прєгішений* (Н. Чамплэй); *прєшалений* (Д. Матола); *прєгордий* (В. Стус, Б. Рубчак). Наведені дані дають можливість схарактеризувати префікс *пре-* як такий, що відзначається високою словотвірною продуктивністю, особливо в художньому мовленні.

Сучасні дослідники (К. Городенська, О. Семененко, М. Ішук) погоджуються з тим, що використання префікса-інтенсифікатора *пре-* в поетичному мовленні вносить у структуру значення прикметників квант оцінності і експресивності, адже прагматична функція слів виявляється найповніше саме в мові художньої літератури [Див. 5: 178].

На думку Л. Семененко, коли експонент граматичного значення великої кількості ознаки *пре-* okazіонально додається до стійкого термінологізованого словосполучення чи словосполучення, що наближається до таких одиниць, – виникає розмаїття експресивно й емоційно забарвлених ефектів, наприклад, в інноваційному слововжитку можуть бути конотовані іронія, сарказм [7: 102]. Такі слововживання супроводжуються й експресією сприйняття маркованого комплексу. Названа дослідниця аналізує один із віршів-памфлетів М. Стрельбицького, що має назву «*Превелика політика: чорнова робота*» [8]. Автор іронічно перераховує дрібні справи президента Валуєвського мовного простору, використовуючи усталене словосполучення *велика політика*. Розбіжність між модифікованою назвою – *превелика політика* і суттю описаних реальних учинків призводить до розвитку в маркованому словосполученні контекстуальної енантіосемії – поляризації значень у слові. Отже, залежно від комунікативного наміру автор художнього твору здійснює добір мовних засобів, їх аплікацію, що сприяє створенню конкретної (запланованої) прагматичної ситуації.

У поетичному мовленні потенційні можливості префікса *пре-* до сполучення з основами переважної більшості якісних, а іноді й відносних прикметників і здатність таких дериватів до передачі не тільки кількісної градації вияву ознаки, а й до актуалізації конотативно-аксіологічного компонента в структурі значення лексеми виявляються досить послідовно, порівн.: *Що то в полі? Гей, окурюються вулики, / чи то попасом пішли по житі возники.../ Посерпнево дотліва скаженим вугликом/ побарвінцина – пожнив я – поволощица.../ Настинала того полечка, та й волоком/ двоє снопиків гундосих поволочено,/ двоє снопиків ще й сліз **преповні** очеьки* (Б. Нечерда «Марія. Феєрична поема»); *Бинди є у синій скрині,/ бинди теж – / зелені й сині./ Є вишневі, наче вишні, / що в саду вродили пишно./ Навіть заполоч у скрині/ ще бабусі Катерини!/ В синій скрині/ дерев'яній/ скатертину є **предавня**./ Скатертину ця/ **предавня** – / про бабусю/ пам'ять славна* (Є. Гуцало «Синя скриня»); *Чому мовчиш, кажу,/ Чи ти*

вже не моя./ Чи тобі душно./ Душе, до знемоги?/ Чи так тебе, / Душе, кайданить крутія/ Крута мого життя/ І хист мій преубогий (І. Драч «Чорнобильська мадонна»). *Криком кричаним, чорним прогортотом./ Ще й огортує дивним огортотом./ Ходить кручами прекрутенними, / Полуночними, полуденними* (І. Драч «Крик півня»); *Порожнє слово так гримкоче./ Як на вибоїнах діжа./ Порожнє слово – потороча./ Його цурається душа./... Порожнє слово крил не знає?/ Під ноги пада камінцем./ Воно завжди уб'є наснагу/ З пребайдужісіньким лицем* (А. Глушак «Порожнє слово»); *Преловкі потішники темного люду, / плетуть словеса непотрібні повсюди, / речуть на великдень – горласті і хтиві – / під вікнами вірші свої нечестиві. / А світ окаяний, розвісивши вуха, / безтямно регоче і все оте слуха»* (В. Базилевський «Мандрівні дяки») [цит. за: 7: 101].

Ще однією особливістю вживання префікса пре- є модифікація ним значення кольоративів, що призводить до модифікації кількісного вияву ознаки, вираженої прикметником у бік її збільшення і вводить означені одиниці до функціонально-семантичного поля інтенсивності ознаки, порівн.: *Поетів не тривожить хмарний став – / Вже є супутник знаком висоти./ Блакитний безмір неба скуштував/ Ракетні та бензинові хвости./ Над вибухи та шлейфи літунів/ Хлюпочеться пресиній хмарний став;/ В нім потонуло сто мільйонів днів / І розчинилось десяти тисяч слав* (В. Коротич «Осінь»); *А мої/ Білі, білі/ Вибілені/ Біллю букви – / Немов – / Ті голуби/ пребілі – /я зерном/ істини /розсію –/ по ріднім /грунті/ добром/ надії... (Д. Рихтицька «Храм мистецтва»); Діти малюють яскравими фарбами:/ червоною-пречервоною./ яро-зеленою./ буїно-оранжевою... (В. Коломієць) [цит. за: 7: 104].* Вочевидь, у поетичному мовленні використання авторами здатності маркованих словоформ із префіксом пре- до зміни структури означуваного в бік активізації потенційних, імпліцитних, периферійних сем надає можливості використовувати ці знаки відповідно до їх творчих задумів для більш точного відображення їхнього суб'єктивного ставлення до довкілля. Наведені ад'єктиви ще не кодифіковані сучасними словниками, проте їх широке використання в художньому мовленні репрезентує своєрідну систему свідомого впливу на мову і виражає підсвідомі оцінки, а це загалом «відображає мовні закономірності і суспільні мовні ідеали, що й визначає утвердження і стильової, і літературної норми сучасної української літературної мови» та веде до того, що стилістичні механізми стають основою аксіологічної наповнюваності мовлення [6: 38–39].

Використання оцінних прикметників із префіксом пре- (*пресвятий, пречистий, пренепорочний, преподобний, преосвященний, превелебний*) у сполученні з іменниками *Бог, Богородиця, Діва, отець, мученик* та ін. є прикметною особливістю релігійного стилю української мови, порівн.: *Так проходить земна слава (Слова є елементом інтронізації (возведення у сан) Папи Римського, для якого є нагадуванням, що навіть Пресвятіший Отець теж є смертним. Популярними стали після використання в книзі середньовічного філософа Томи Кемпійського (1379-1471), що датована бл. 1427 роком і в перекладах на багато мов витримала понад 2 000 видань) [http://uk.wikiquote.org/wiki/Латинські_вирази]; Пречистий пренепорочний всесвятий великомученик*

Тарас дивиться на тебе.... [http://inciklopedia.org/wiki/Українська_Церква_Батька_Тараса] *З часом справжні події придбали казкові риси, злившись в народній пам'яті з легендами і притчками цього краю. У XVI столітті історію любові Петра і Февронії детально і барвисто описав у відомій староруській «Повісті про Петра і Февронії» талановитий літератор, широко відомий в епоху Івана Грозного, священик Єрмолай Прегрішний (Еразм)* [<http://www.katedral.org.ua/news/145-8----.html>]; *Діва сьогодні Того народжує, Хто превисший усього сущого, і земля печеру Неприступному приносить; янголи з пастухами славословлять, волхви ж із Зорею мандрують; нас бо ради народилося Дитя, котре є превічний Бог* [<http://www.silskivisti.kiev.ua/18895/print.php?n=16070>]; *Святіший, преподобніший і преблаженний патріарше преосвященних держав Московських і всеї Росії, пастирю мій! Сповняю волю великозичливого держави Московській пастиря і спасителя!* [http://library.ivfr.net/2008/01/19/page,5,mikhajilo_grushevskijj_storja_ukranksko_lteraturi_tom_v_chastina_10.html].

У релігійному дискурсі використання оцінних ад'єктивів із префіксом *пре-* здійснюється в більшості випадків для найвищої позитивної оцінки ознак, пов'язаних із макроконцептом «Бог» та його експлікаціями, до яких відносяться всі найменування Богородиці як матері Ісуса Христа, а також представників духовенства.

У розмовному мовленні та публіцистиці оцінні форми прикметників із префіксом *пре-* часто вживаються для вираження негативного або позитивного ставлення до певних предметів або явищ. Широко вживаними у цих стилях є ад'єктивні конструкції із префіксом *пре-* в другому повторюваному слові, порівн.: *Коли я була зовсім малою, у нас був чудовий премоторошиний дім* [<http://bugalo.livejournal.com/3590.html>]; *Дивним чином я тоді примудрилася вступити в Могилянку, а з Франка мені спустя трі місяца прийшов лист, що, мовляв, вибачайте, любі друзі, ви не пройшли наш шалений-прешалений конкурс.* [<http://witch-leticia.livejournal.com/58224.html?thread=236144>]; *І знову – чорний-пречорний піар... Брудні технології проти напугнього дощу в день початку президентських виборів* [<http://umoloda.kiev.ua/number/216/115/7682/>]; *Нііііііііііі...колір саме такий... рожевий-прерожевий... Це не помилка* [<http://dozhdilivoe-letto.livejournal.com/42385.html?thread=127377>].

Отже, аналіз мовного матеріалу підтверджує думку про те, що емоційно-оцінні афікси мають широкі семантичні можливості і є засобами творення оцінних значень на словотвірному рівні, доповнюючи або абсолютно змінюючи оцінну семантику, виражену твірними основами, чи надаючи оцінності неоцінним словам, що дає змогу моделювати аксіологічну прагматику тексту (дискурсу) [Див. 5: 254-268].

Прикметниковий префікс *пре-* є важливим засобом творення мовних одиниць, що позначають високий ступінь якості. Відсутність обмежень структурного характеру, вільне поєднання префікса *пре-* з прикметниками різних лексико-граматичних розрядів та наявність емоційно-суб'єктивного компонента в його складі дають можливість виражати відповідні градаційні ознаки, бути знаряддям утілення й репрезентації індивідуально-авторських характеристик у модифікованих ним прикметниках.

В умовах контексту актуалізуються прикметникові опозиційні семи «позитивна оцінка» – «негативна оцінка», що відповідають певній комунікативній меті. І. Кононенко вважає, що вживання прикметників у переносному значенні для моделювання оцінного значення є досить поширеним явищем, що загалом відповідає прагматичній спрямованості оцінювання – вираженню ставлення до референта, що, як правило, супроводжується в мовленні емоційно-образними конотаціями [4: 21]. Користуючись оцінним потенціалом прикметників із префіксом *пре-* та оцінюючи міру вияву певної ознаки в конкретному предметі або явищі, мовець має змогу більш точно висловити своє негативне або позитивне ставлення до нього, підібрати влучне слово для його оцінки. Численність некодифікованих словниками авторських прикметників із префіксом *пре-* дає можливість зробити висновок про з'яву певних словотвірних тенденцій на сучасному етапі розвитку української мови.

Репрезентоване дослідження не вичерпує всього кола питань, пов'язаних із використанням граматичних категорій прикметників як засобу виникнення прагматичної інформації. Недослідженими залишаються питання використання інших префіксів-модифікаторів, які виражають значення надмірної ознаки (префіксів *над-*, *архі-*, *гіпер-*, *екстра-*, *супер-*, *ультра-*, *про-*) для створення граматичного значення оцінки, що викликає необхідність подальших досліджень окресленої проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баллі Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
2. Безпояско О.К. Граматика української мови: Морфологія. / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
3. Ішук В.М. Словотвірна активність форманта пре- в українській мові / В.М. Ішук // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 190-195.
4. Кононенко І.В. Лексико-синтаксичний потенціал прикметника у слов'янських мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філолог. наук : спец. 10.02.03. «Слов'янські мови» / І.В. Кононенко. – К., 2009. – 19 с.
5. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.] / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 349 с.
6. Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі : [моногр.] / Т.А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
7. Семененко Л. Префікс-модифікатор пре- у репертуарі поетичних ідіостилістичних кодів / Л. Семененко // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2006. – С. 100–106.
8. Стрельбицький М.П. Наука вдячності: Поеми, цикли / М.П. Стрельбицький. – Вінниця : Книга-Вега, 2006. – 348 с.
9. Тетерина И.Л. Функциональный аспект атрибутивного словосочетания модели «прилагательное + существительное» / И.Л. Тетерина // Семантико-функциональные поля в лексике и грамматике [межвуз. сб. науч. тр.]. – Ленинград : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена, 1990. – С. 103–109.